

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Києво-Могилянська академія”
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

Освітній рівень – бакалавр

на тему: «Київська художньо-промислова і кустарна виставка (1906–1907)»

Виконав: студент 4-го року навчання,
спеціальності: 032 «Історія та археологія»
освітньої програми «Історія»
Данченко Антон Юрійович

Науковий керівник: Яременко Максим Васильович, д.і.н., доц.
Рецензентка: Шандра Валентина Степанівна, д.і.н., проф.

Кваліфікаційна робота
захищена з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
“ _____ ” _____ 2024 р.

Київ – 2024

Декларація академічної доброчесності

студента НаУКМА

Я, Данченко Антон Юрійович, студент 4 р. н. факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 “Історія та археологія”, адреса електронної пошти: anton.danchenko@ukma.edu.ua, підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Київська художньо-промислова і кустарна виставка 1906 рр.» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи StrikePlagiarism.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Підпис студента

Анотація

Кваліфікаційної роботи

Тема: Київська художньо-промислова і кустарна виставка (1906–1907)

Автор: студент 4-го р. н. першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньої програми «Історія»

Науковий керівник: Яременко Максим Васильович

Захищена: "___" _____ 2024 р.

Короткий зміст роботи: Кваліфікаційна робота є першим дослідженням Київської кустарної виставки 1906-1907 років. Метою роботи є охарактеризувати доступний історіографічний матеріал з теми, дослідити процес створення і проведення виставки, а також результати виставки для її учасників.

Головною джерельною бази роботи є 304 фонд Державного архіву міста Києва, згадки учасників і свідків подій у журналах і газетах, а також історіографія причетна до цієї теми. Окрім цього, однією з задач є розгляд термінологічних проблем пов'язаних зі словами «кустарний» і «етнографічний» в контексті музею і виставки кінця ХІХст. Коротко охарактеризовані усі особи причетні до проведення Київської кустарної виставки (влада, меценати, організатори і учасники виставки). Коротко зазначений їх загальний вид діяльності, мотивація і конкретні дії при участі на виставці.

Зміст

Вступ.....	2
Кустарне виробництво, етнографія і Всеросійські промислові виставки .	5
1.1 Поняття «кустарне виробництво»	5
1.2 Українська етнографія ХІХ століття та формування музейних колекцій	7
1.3 Всеросійські промислові виставки	11
Проведення Київської художньо-промислової і кустарної виставки 1906-1907рр.....	16
2.1 Взаємодія Київського міського музею з владою	16
2.2 Організатори виставки	19
2.3 Меценатство на Київській кустарній виставці	29
2.4 Проблеми організації	33
2.5 Мотивація учасників	35
2.6 Проведення виставки.....	37
2.7 Результат	39
Висновки.....	43
Список джерел і літератури	45

Вступ

Мета роботи – проаналізувати створення і проведення Київської художньо-промислової і кустарної виставки 1906рр. З мети даної роботи випливають такі **завдання**:

- проаналізувати історіографію та джерела дослідження;
- визначити усі особливості вживання термінів, які використовувались щодо виставки («етнографічна», «кустарна»);
- проаналізувати мету і умови в яких відбувалось створення виставки;
- детально розглянути проведення виставки і проаналізувати її вплив на розвиток Київського міського музею імені Миколи II і етнографії.

Предмет дослідження – Київська художньо-промислова і кустарна виставка 1906-1907рр.

Об’єкт дослідження – Музейна справа та наука у Києві на початку ХХ ст.

Хронологічні рамки зумовлені початком і закінченням роботи комісії по облаштуванню виставки і становлять 1905-1906 рр., а також часом її проведення у 1906–1907 рр.

Історіографія.

Київська кустарна виставка 1906 рр. є «білою плямою» в історії Київського міського музею і має лише одну роботу присвячену її проведенню. Цією роботою є стаття Ірини Ходек «Данило Щербаківський про Першу південноросійську кустарну виставку: стратегія дій», яка зі зрозумілих причин базується особовому фонді Данила Щербаківського, а також матеріалах київської преси і друкованого звіту виставки. Єдиною проблемою цієї статті є її зосередженість на персоналії Данила Щербаківського і опускання умов і результатів проведення виставки.

В роботах, присвячених Київському міському музею, згадок про цю виставку більше, ніж наукових праць присвячених їй, але всі вони згадують виставку 1906рр. побіжно і як ту, що передувала великій кустарній виставці 1909 року. З таких робіт варті згадки: фундаментальна робота Лариси

Федорової «З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні: 1870—1910-і рр»¹, а також її стаття «До історії національних форм музейництва: Київський художньо-промисловий і науковий музей»², робота Галини Станіциної «Забуті сторінки з історії першого міського музею в Києві»³, а також робота Федора Андрощука «Музей і національний проект»⁴.

Джерельна база. Основною джерельною базою дослідження є справа №3 «Підготовка до виставки 1905–1907рр.» 304 фонду Державного архіву міста Києва, а також публіцистика Києва у вигляді журналів і газет «Рада», «Київська старовина», «Нова громада» і «Археологічний літопис Південно-Західного краю Російської імперії».

Архівна справа містить собі усе листування, яке відбувалось з приводу виставки: купівля експонатів, організація події з міністерствами і генерал-губернаторством, а також звіт про результат виставки. На жаль, присутньою є лише поступаюча кореспонденція, а відповіді музею можливо побачити лише в чорнових записах. Окрім цієї архівної справи побіжно залучений фонд 648 Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, а також фонд 1329 Російського державного історичного архіву для кращого розуміння контексту проведення виставки.

Вся використана преса датується 1906 роком, адже згадок про організацію виставки не було знайдено ні в матеріалах попередніх років, ні в матеріалах наступних. Газета «Громадська думка» використана заради зображення прикладу реклами музею у інших виданнях, до яких автор не зміг дібратись⁵.

¹ Федорова Л.Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні: 1870—1910-і рр. Київ. 2013. 373 с.

² Федорова Л.Д. До історії національних форм музейництва: Київський художньо-промисловий і науковий музей. Сумська старовина. 2011. С. 53-70;

³ Станіцина, Г. О. 2010. Забуті сторінки з історії Першого міського музею в Києві (за архівними документами НА ІА НАНУ). В: Музейні читання. Матеріали наукової конференції "Ювелірне мистецтво – поглядкрізь віки" Київ, с. 14-30.

⁴ Андрощук Ф.О. Музей і національний проект. Київ: Національний музей історії України. 2024. 288 с.

⁵ Про те що подібна реклама існувала в інших сторінках свідчить джерельна база Ірини Ходак у вищезгаданій статті. Джерело: Ходак І. Данило Щербаківський про Першу

Єдиною критичною публікацією щодо виставки є стаття Мефодія Павловського, редактора газети «Рада», в журналі «Нова громада», в якій активно поширюється наратив «етнографічної» виставки.

Кустарне виробництво, етнографія і Всеросійські промислові виставки

1.1 Поняття «кустарне виробництво»

Перед тим як розпочати дослідження кустарної виставки, потрібно вказати на значення терміну «кустарна промисловість» у XIX ст. Пояснення цього терміну є важливим, щоб відповісти на питання, що саме планували організувати автори Першої кустарної виставки у Києві 1906р.

Кустарна промисловість – це один з багатьох видів промисловостей в Російській імперії який складав «1/3 частину бюджету селян промислової полоси»⁶. Натомість чим саме є ця «полоса» і як конкретно до цього відносяться селяни – в цьому думки науковців розходились як у XIX столітті, так і продрвжують дотепер.

Першим в Російській імперії описав кустарне виробництво російський економіст Олександр Корсак у книзі 1861 року «О формах промышленности вообще и о значении домашнего производства (кустарной и домашней промышленности) в Западной Европе и России». Після розділу і опису різновидів промисловості, Корсак називає кустарну «домашньою системою виробництва»⁷, яка існує як синтез «домашньої промисловості» і «ремісництва», а також знаходиться посеред «малого і великого виробництва». Ці терміни і стали визначальними в дискурсі цієї теми.

Основна проблема при розгляді кустарного виробництва полягає в класифікації і ґрунтується на трьох ключових питаннях: «Чи цей вид виробництва є притаманним лише сільській місцевості?», «Чи воно існує лише як сімейне і незалежним від інших видів виробництва?», і «Чи існує воно заради потреб мануфактурного виробництва?».

⁶ Новіков Є. К вопросу об историографии кустарной промышленности в России. Вісник костромського університету. 2017. № 3. С. 56.

⁷ Корсак О. О формах промышленности вообще и о значении домашнего производства (кустарной и домашней промышленности) в Западной Европе и России. Москва, 1861. С.16-17

Зважаючи, що ця тема не є основною в роботі, вважаю важливим зазначити лише ідентифікацію кустарництва наприкінці XIX століття.

Низка авторів (Василій Яроцький, російський економіст, брати Гранат в своїй Настільній енциклопедії, О.К. Корсак та інші) притримувались концепції, що кустарна промисловість притаманна здебільшого сільському населенню. Хоча ця точка зору і була спірною, адже дехто стверджував, що існувало міське кустарництво (Е.Р Верден, О.В Прілежаєв та О.О Рибніков)⁸, Імператорське Російське Географічне Товариство, перший офіційний орган який звернув увагу на проблему у 1850 році, віддало перевагу першій теорії. Товариство охарактеризувало кустарництво у 1874 так: «...возникла *сельская (курсив мій – А.Ю)* ремесленность, почти совершенно независимая от городской ремесленности и от фабричной производительности...», «Предназначенная сначала для удовлетворения местных нужд самого *сельского населения*, ремесленность эта скоро приобрела значение так называемой кустарной промышленности.», «У него есть свой, хотя и *неписанный*, ремесленный и торговый устав, часто нарушаемый, но имеющий авторитет», «Масса кустарной работы громадна, кустари существуют сотнями тысяч, производят на десятки миллионов рублей, но вот и все что о них знают».⁹

Перед тим як проаналізувати цей фрагмент варто також згадати про висновок спеціальної комісії «По исследованию кустарной промышленности в России» заснованої в 1872 році Міністерством Фінансів РІ. Із зазначеною ціллю у 1876 році комісія прийшла до визначення: «Кустарна промисловість це вид обробної промисловості, що є домашньою справою *переважно (курсив*

⁸ Карташова М.В К вопросу о термине «кустарная промышленность» в исторической литературе. *II Научные чтения памяти профессора В.И.Бовыкина*, Московский государственный университет етимени М.В.Ломоносова, 31 січ. 2007 р. 2007. С. 1–2.

⁹ Мещерский О. Свод материалов по кустарной промышленности в России. СПб. 1874, С. 1-2. URL: <https://elibrary.ru/safeview/123456789/211826/1/MTAwMDA3MTJfTWVzaGNoZXJza2l5IEFsLkFsLiBTdm9kIG1hdGVyaWFsb3YgcG8ga3VzdGFybm95IHAcGRm> (дата звернення: 06.04.2024).

мій – А.Ю) сільського населення і є, більш-менш, додатковим при веденні сільського господарства»¹⁰.

Відтак з двох тверджень наведених офіційними органами можливо зробити так само пару висновків.

Перший висновок – Російська імперія розуміла важливість ідентифікації промисловості, яке приносить в казну «десятки мільйонів рублів» і причетних до нього людей. Водночас, якщо в доповіді ІРГТ прямо й чітко ці люди вказані, то в твердженні спеціально створеної комісії можливо побачити вагання. Це може свідчити про велику складність юридичного оформлення типу промисловості, що знаходиться поміж сільського і мануфактурного виробництва, що зрештою і привело до складності включення цього типу промисловості у Всеросійські промислові виставки.

Другий висновок – міський фрагмент кустарної промисловості залишився повністю поза увагою обох офіційних установ, а відтак не вважався причетним до цієї промисловості. Причиною цього ігнорування може слугувати система оподаткування, яку детально в ХХ столітті розглянув П.Г Риндзюньський – дрібна сільська промисловість не обкладалась податком, на відміну від міської.¹¹ Відтак покладати на певний шар населення, який доволі складно ідентифікувати подвійний податок є ірраціональною і майже неможливою задачею.

1.2 Українська етнографія ХІХ століття та формування музейних колекцій

Київська кустарна виставка 1906-07 років характеризується не тільки типом промисловості – Олена Косач, донька Олени Пчілки і інші люди називали цю виставку «етнографічною», «національною», такою, що націлена виключно на розвиток української культури і подолання монополії російської

¹⁰ Новиков. О К вопросу об историографии кустарной промышленности в России. Вестник Костромского университета 2017. № 3. С. 56.

¹¹ Карташова М.В До питання терміну «кустарная промышленность» в історичній літературі. *II Наукові читання пам'яті професора В.И.Бовикіна*, Московський державний університет імені М.В.Ломоносова, 31 січ. 2007 р. 2007. С. 4

промисловості на виставках¹². Відтак щоб підтвердити чи спростувати таке трактування варто окреслити чим була етнографія у XIX столітті і як її сприймали сучасники.

В Російській імперії, етнографія з'явилась у XVIII ст.¹³ через те, що влада потребувала удосконалення знань про наявні народи, які знаходяться під її контролем.¹⁴ Ця концепція звучить для Російської імперії доволі влучно, адже з поступовим процвітанням духа Просвітництва на її теренах відбувалась все більша монополізація і централізація влади, а етнографія ставала одним з імперіалістичних інструментів для цього.

В таких умовах у 1765–1780 роках народилась українська етнографічна традиція. Її поява відбулась разом з друками перших «малоросійських» праць, а саме: «Програма опису Малоросії» Федора Туманського (1765р.) і «Опис весільних українських простонародних обрядів в Малій Росії і в слобідській українській губернії, також і у великоросійських слободах населених малоросами вживаємих, створене Григорієм Калиновським, армійських піхотних полків, які перебувають в українській дивізії, прапорщиком» (1777р.). На жаль, в той момент обидві праці не набули значного розголосу. Підтвердженням цього є твердження Василя Горленка, етнографа XIXст, в журналі «Київська старина» на честь 107 ліття української етнографії. В ній автор відрховує початок цієї науки від роботи Григорія Калиновського¹⁵. Це є дещо незвичним, адже що робота Туманського була видана раніше, була колективною працею трьох авторів і була набагато більшою за своїм наповненням.

¹² Народное украинское искусство (По поводу первой киевской кустарной выставки). *Свободна мисль*. №23. 27 березня 1906; ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 50;

¹³ У 1740 році Герард Фрідріх Міллер зробив перший опитувальник для етнографічних досліджень, після чого протягом 1776-1780 років Іоганн Готліб Георгі публікував першу повну етнографічну розвідку: «Опис усіх народів Російської держави, їх побуту, віросповідання, звичаїв, жител, одягу та інших відмінностей». Джерело: Головнєв А. Етнографія в російській академічній традиції. *Етнографія*. 2018. № 1. С. 7.

¹⁴ Там само, с.10-11

¹⁵ Калиновський Г. Сто семь лет южно-русской этнографии. *«Київська старовина»*. 1884. Т. 8, № 3. С. 505–507.

У 1840-х рр. у Російській імперії інтерес до етнографії і етнології значно зріс завдяки поширенню народницьких рухів. Разом із цим поставали перші проблеми становлення етнографії як окремої науки на українських теренах – проблема організації і сортування зібраного матеріалу. Найбільш поширеним методом розповсюдження етнографічних розвідок були наукові журнали, зокрема при різних міністерствах Російської імперії¹⁶, але на момент середини ХІХ століття не було жодної спроби категоризувати зібраний матеріал.

На теренах України етнографічними експедиціями міг займатись будь який ентузіаст який міг тримати в руках олівець і говорити з людьми. «Важко назвати українського етнографа, який не був би письменником, також як і українського письменника, котрий не вивчав би народне життя або ж не був навіть “чистим” етнографом»¹⁷. Цьому також неабияк посприяв розвиток історії і археології на теренах України, який призвів до ще більшої кількості охочих студентів. Результатом цього на кінець ХІХ століття стало значне погіршення вищезгаданої проблеми сортування. Кількість матеріалу зростала, кількість охочих також, а кількість етнологічного аналізу продовжувала бути мінімальною. В той самий час проводити аналіз було неможливо, бо для того щоб розібратись в усьому матеріалі потрібно було робити наукові розвідки на етнографічні розвідки.

В таких обставинах музейницький рух став одним з засобів вирішення проблеми. Окрім культурного збагачення людей це було зручне місце для зберігання наглядного етнографічного матеріалу, який дозволяв дізнатись про особливості регіонів без потреби перебування в них. Окрім цього музей дозволяв займатись етнологічною роботою, адже зібрання колекцій було легше аналізувати ніж розкидані по різних журналам статті етнографів-аматорів.

Якщо розглядати особливості саме музейницько-етнографічної справи, то тут важливим для розгляду виставки постає питання «Що таке етнографія

¹⁶ Дуднік О. Українське народознавство у бібліографічних виданнях з етнографії Російської імперії (ХІХ - початок ХХ ст.). *Бібліотечний вісник*. 2017. №. 4. С. 20–29.

¹⁷ Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій. Київ : Либідь, 1994. С. 17

для Київського міського музею?»). Це питання не має однозначної відповіді і саме тому потребує розкриття.

Етнографічний відділ музею був запланований ще у програмі складеною Миколою Біляшівським у 1900 році¹⁸. В ній чітко прослідковується ідея що при музеї повинен існувати антропологічний відділ – але замість нього його функцію будуть виконувати археологічний і етнографічний відділ. Якщо згадувати останній, то за свідченням Данила Щербаківського на 1902 рік вся музейна етнографія обмежувалась двома невеликими вітринами.¹⁹ Чи не було в музею інших українських речей побуту щоб їх виставити? Вірогідно були, але вони знаходились в історичному відділі музею.

Відтак виникає деяка проблема з ідентифікацією, і на виставці це було наглядно продемонстровано. По-перше доволі цікавою є відсутність предметів XVI ст. і мала кількість предметів XVIIст. – виходить їх свідомо не шукали, але якщо такі речі траплялись то їх купували. По-друге музей не запросив жодного іншого міського музею, а також не використовував предметів з приватних колекцій меценатів. Навряд серед широкого кола меценатів і небайдужої інтелігенції не знайшлось таких предметів. В такому випадку виходить, що музей або свідомо відмовився демонструвати предмети інших осіб²⁰, або не ставив за мету демонструвати будь-які предмети, які він не купував²¹ або за будь-якими іншими причинами не вважав за можливе чи потрібне їх демонструвати. По-третє всі речі, які були куплені в музей на виставку для демонстрації залишились в етнографічному відділі і не потрапили в історичний.²² Останнім вагомим фактом до цієї проблеми є майже повна

¹⁸ Київській музей Древностей и Искусствъ. Археологічний літопис Південної Росії. 1900. Т. 2. С. 31-38

¹⁹ Щербаківський Д. М. Т. Біляшівський і українське мистецтво. «Записки історично-філологічного відділу ВУАН». 1926. Т. 9. С. 45.

²⁰ Що є доволі спірною тезою, адже є свідчення про тимчасово передану колекцію українських вишивок російським колекціонером. Джерело: ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 275

²¹ Також спірно, бо існує лист від дружини священника яка взяла в жителів її села різні пояси і просить їх повернути. Джерело: ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 205

²² ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 285

відсутність церковних речей, які могли демонструвати українську церковну традицію, а відтак вони не вважались етнографічними.

Таким чином головним етнографічним аспектом виставки лишається географічний показник, який був демонстративним у зборі матеріалу, але не відобразився в назві – це була виставка призначена Південно-Західному краю Російської Імперії. Про проблеми організації такої великої етнографічної роботи буде згадано в третьому розділі, а наразі я зверну увагу на те чому у Київську кустарну виставку не поставили цей географічний аспект.

1.3 Всеросійські промислові виставки

Еталоном проведення виставок в Російській імперії можливо вважати Всеросійські промислові виставки, що проводились з 1829 року. Ці виставки, за своїм форматом запозичені з європейських (вірогідніше за все – французьких, адже перша виставка такого масштабу відбулась у Франції в 1798 році)²³. Перед їх розглядом зазначу, що термін «виставка» в контексті всіх далі згаданих подій означає в собі сенс виставки-ринку, де всі експонати можливо було купити.

Мета французьких виставок 1789-1849 років, які відбувались майже кожні 4 роки, була показати незалежність Франції від економічних ресурсів коаліції, а також показати всю велич технологічного прогресу, який відбувається в країні.²⁴ На виставки приймали будь яку промисловість, як від відомих інженерів, так і від регіональних майстрів. Сам захід тривав зазвичай від одного до трьох тижнів, і відбувався на відкритому просторі – двір перед Версалем, на площі біля Дому Інвалідів чи в іншому подібному місці. Одним з методів заохочення на виставку майстрів стала видача медалей і похвал.

Загалом всі ці риси, окрім наявності коаліції, так само перенеслися на Всеросійські промислові виставки і розвинулись.

²³ Geddes P. Industrial Exhibitions and Modern Progress. 1887. С.3

²⁴ Chandler A. The Napoleonic expositions. URL: <http://www.arthurchandler.com/napoleonic-expositions> (date of access: 06.04.2024)

Усього в Російській імперії було лише 3 міста в яких проводились такі виставки – Москва, Варшава і Санкт-Петербург. Перші п'ять виставок відбувались лише в Петербурзі і Москві (зважаючи на поступовий зріст кількості учасників з 326 на першій виставці і 1019 на п'ятій²⁵, можливо припустити, що в Російській імперії на той момент лише практикувалась робити подібні заходи). Московські виставки, за виключенням двох, відбувались в Будинку Благородного зібрання. Петербурзькі, за виключенням однієї, – в Південному пакгаузі Біржі. Відповідно, обидві будівлі були достатньо масштабними, щоб вміщувати приблизно 6000-8000 експонатів, а також 1000 учасників і велику кількість відвідувачів.

Натомість виставки-виключення відбувались на відкритому просторі, подібно до Всесвітніх виставок в Парижі чи Лондоні, і використовували побудову павільйонів для вміщення усіх учасників, яких в порівнянні з минулими виставками стало в 2-10 разів більше.²⁶

Варшавські виставки могли б бути доволі цінними для порівняння з Київською виставкою 1906 року, адже згідно Збору уставів Російської імперії від 1848 року на варшавських виставках допускали сільську промисловість, а відповідно – кустарну.²⁷ Але, на жаль, інформації про ці виставки немає.

Цей пункт в уставі не змінився до кінця існування Російської імперії, але на московській виставці 1882 року відбулась своєрідна реформація формату події – були допущені сільськогосподарські предмети (що технічно є порушенням указу), а кустарництво стали виділяти як окремий вид виробництва. З 6852 експонатів, кустарний відділ мав у собі 1105 предметів і був другим найбільшим після сільськогосподарського.²⁸ Після події, в Москві у 1885 році був заснований перший кустарний музей, який передали в

²⁵ Алексушин Г. Виставки Російської Імперії як інструмент розвитку туризму. *Вісник індустрії гостинності*. 2022. № 11. С. 13–14.

²⁶ Виставка 1870 року – 2200 учасників, 1882 року – 5318, 1896 року – 9700 учасників. Джерело: Там само.

²⁷ Устав о промисловості, *Звід законів РІ.*, 1912, Т. 11., Частина 2. №215 С. 1223

²⁸ Алексушин Г. Виставки Російської Імперії як інструмент розвитку туризму. *Вісник індустрії гостинності*. 2022. № 11 С. 14

управління Міністерству державного майна разом з обов'язками розвитку кустарної промисловості в країні.

Згадане міністерство після передачі розробило план розвитку кустарного виробництва. Його основними характеристиками були: заснування кустарного музею в Санкт-Петербурзі, створення державних замовлень кустарному виробництву, облаштування ремісничих шкіл і мале кредитування селян.²⁹ Хоча в подібних тезах не згадано нічого про влаштування виставок, все таки можливо припустити, що в «державні замовлення кустарному виробництву» може входити облаштування виставок або ярмарок. Цю тезу можуть підтвердити неодноразові звернення організаторів Київської кустарної виставки 1906 р. до вищезгаданого міністерства.³⁰ Окрім того, це міністерство і його департамент землеволодіння займались замовленням і передачею медалей для виставок.

Зрештою, остання річ варта згадки – це «Перша всеросійська кустарна виставка» в Санкт-Петербурзі 1902 року, а також регіональні промислові виставки.

Перша всеросійська кустарна виставка 1902 року була націлена нарешті проявити всім непомітний стан промисловців в його красі, і фактично була першою кустарною виставкою в імперії. Виставка, що була розподілена на 19 груп, зібрала близько 4000 кустарників з усіх кутків держави і вважалась тотальним успіхом, внаслідок чого, організатори вирішили проводити подібний захід кожні 10 років.³¹

Регіональні промислові виставки за своїм форматом повністю копіювали формат Всеросійських промислових виставок і були націлені на стимулювання промисловості в певному регіоні, як це робилось у французьких виставках майже століття тому. Характерними прикладами цих виставок можна назвати:

²⁹ Звід законів РІ. Видання 3. Т.8. №5080. С. 108

³⁰ *Державний архів м. Києва, далі ДАК*. 304. Спр. 3. Арк. 13–16

³¹ Никітин Ю. Всеросійські кустарні виставки. URL: <https://newizv.ru/news/2008-09-11/vserossiyskie-kustarnye-vystavki-98016> (дата звернення: 06.04.2024).

Сибірсько-Уральська промислова виставка 1887 року, Харківська виставка того ж самого року і Київська сільськогосподарська і промислова виставка 1893 року.

Остання з вищезгаданих виставок є найбільш документально описаною виставкою з поданих трьох і найважливіше – дозволяє оцінити стан кустарництва в Південно-Західному краї (адже виставка позиціонувала себе в першу чергу як така, а в другу – як всеросійську).³² Так однією з проблем, яка виникла під час переписки з Міністерством державного майна стала повна відсутність згадок про існування кустарного виробництва в Південно-Західному краї³³, при тому, що у поданому плані заходу був цілий відділ присвячений цьому типу виробництва.³⁴ Також про стан кустарного виробництва може говорити кількість експонатів в цій секції, що була показана на виставці – лише трохи перебільшуючи 200 штук з 1700 показаних на виставці. В порівняння – сільське виробництво представило 500 експонатів, промисловість – 900.³⁵ Але найкращу характеристику зробив свідок цих подій: «Кустарный отделъ кievской выставки, собственно, воспроизвелъ обрисованную картину состоянія кустарныхъ промысловъ въ Юго-Западномъ крае, т. е. Юго-Западный край въ этомъ отделе выставки, можно сказать, отсутствовалъ.»³⁶

Підсумовуючи весь цей розділ можливо зазначити такі важливі аспекти, які безпосередньо відносяться до Кустарної виставки 1906 року:

- 1) Кустарництво як вид промислу в Російській імперії хоч і почало розглядатись з 1860-70х років до 1906 року так і залишилось в

³² Кульженко С., Струнський Б. Киевская сельско-хозяйственная и промышленная выставка 1897 года и ее участники / ред. І. Лещенко. Київ, 1898. С. 2-3

³³ Там само, С.24

³⁴ Там само, С.19

³⁵ Там само, С.28

³⁶ Там само, С.53

незрозумілому становищі між сільським виробництвом і повноцінною промисловістю, що, зрештою, виявилось на виставках.

- 2) Українська етнографія в Російській імперії розвивалась в першу чергу за імперськими вимогами, і без чіткого формулювання задач цієї науки, а також централізованих досліджень, вона була дуже узагальненою в думці тогочасних науковців. Це і призвело до ігнорування деяких речей на Київській кустарній виставці.
- 3) Промислові виставки в Російській імперії практикувались ще з 1829 року і брали приклад з європейських виставок, як національних, так і всесвітніх, і в яких Російська Імперія активно брала участь. Відтак основні елементи проведення цих виставок як місце, формат, тривалість і нагороди були ідентичними.
- 4) Регіональні виставки брали приклад саме з Всеросійських промислових виставок, адже їх проведення залежало від одного й того самого органу – Міністерства державного майна.
- 5) Кустарні виставки, як окремий тип виставок, з'явилися лише після 1902 року, а до цього існували лише в стані інших відділів на загальнопромислових виставках. Таким чином, хоч Київська сільськогосподарська і промислова виставка і була раніше за виставку 1906 року, вона не ставила собі за мету показати і розвинути кустарне виробництво краю, а відтак її неможливо вважати саме «кустарною».

Проведення Київської художньо-промислової і кустарної виставки 1906-1907рр.

Перед тим як розглядати всі особливості проведення кустарної виставки варто в першу чергу розкрити особливості стосунки з місцевою владою.

2.1 Взаємодія Київського міського музею з владою

План київського міського музею виник у 1894 році з поштовху тодішнього генерал губернатора Олексія Генадійовича Ігнат'єва, а також небайдужих до наукової справи людей Києва. Музей планувався як перший публічний музей у місті, адже усі інші заклади були або приватними, або надавали дуже малий доступ до загальної публіки (як музей при університеті Святого Володимира, чи музей Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії). Окрім того музей планувався як перший музей у Києві, який би не мав вузької тематичної обмеженості.

Натомість заснування музею лише в кінці XIX століття було зумовлене не відсутністю в тогочасному науковому колі ідеї такого просвітницького закладу, а, як свідчить Адріян Прахов, через супротиви влади щодо ідеї «національного» музею³⁷. Особливо влучно ця теза лунає на фоні подій 1873 року, коли Південно-Західний відділ Імператорського Російського географічного товариства висунув абсолютно ту саму ідею – створити етнографічний, промисловий та археологічний музей Південно-Західного краю. За свідченням Миколи Біляшівського, майбутнього директора Київського промислового музею, ідея музею була однією з причин, яка налякала владу і призвела до скасування відділу.³⁸

Весь період з 1880 року різні науковці як Олександр Лазаревський, Володимира Антонович і Олександра Лашкевич наполягали на створенні

³⁷ Федорова Л.Д. До історії національних форм музейництва: Київський художньо-промисловий і науковий музей // Сумська старовина. – 2011. – № XXXIII–XXXIV. – С. 53–54

³⁸ Біляшівський М. Наші національні скарби. *Шлях*. 1918. С. 14

музею в Києві, але з різних причин ідея так і втілювалась у життя. У 1898 році, з подачі місцевого генерал-губернатора Ігнат'єва нарешті був наданий дозвіл, хіба що на одній умові – музей не позиціонуватиметься як етнографічний, а буде заснований заради навчання майбутніх майстрів різного спектра (головною аудиторією київська адміністрація вважала художників і промисловців).³⁹ Саме тому в 1904 році внаслідок висвячення музей отримав назву «Київський художньо-промисловий музей імені імператора Миколи II».

Після заснування в 1898 році, взаємодія музею з місцевою і загальнодержавною владою відбувалась постійно. Головними органами підтримки були Міністерство Торгівлі і промислу, Міністерство фінансів і Міністерство землеволодіння (до 1894 року – те саме Міністерство державного майна).⁴⁰ Основою взаємодії була постійна нестача грошей музеєм, адже не дивлячись на наявне фінансування місцевою владою сумою 1500 рублів на рік, цього було недостатньо щоб утримувати заклад, купувати експонати, виконувати будівельні роботи і організовувати виставки.⁴¹

У стосунках з місцевою і загальнодержавною владою Київський міський музей мав одну перевагу над іншими подібними культурними закладами – він вважався «державним», тобто тим, яким офіційно опікується місцева влада. Таким чином взаємодію з міністерствами і генерал-губернатором можливо розглядати не лише через точку зору потреб приватної установи, а й як взаємодію державної установи з державною інституцією.

³⁹ Федорова Л.Д. Л. Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр. 2013. С. 122

⁴⁰ Цікаво, що музей ніколи не підтримувало Міністерство народної освіти, в чюю компетенцію входило опікування музеями. Джерело: Маніфест імператора Олександра I про заснування міністерств. *Російський державний історичний архів*. Ф. 1329. Оп. 1. Д. 252. С. 82 URL: <https://raritety.rusarchives.ru/dokumenty/manifest-imperatora-aleksandra-i-ob-uchrezhdenii-ministerstv> (дата звернення: 08.04.2024).

⁴¹ Так, іноді, міністерства мали практику купувати експонати і передавати їх у музей, а також виділяли кошт на виправлення вад музею. Джерело: Станіцина Г.О Забуті сторінки з історії першого міського музею в Києві (за архівними документами НА ІА НАНУ). Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки». 9-11 листопада С.14; Підготовка к виставке 1905–1907. *ДАК*. 304. Спр. 3. Арк.281; Дело об открытии в г. Киеве художественно-промышленного и научного музея. 28 груд. 1906 р. *ДАК*. 304. Спр. 1. Арк. 9

Хоча за заснуванням музею технічно стояло Товариство старожитностей і мистецтв з окремим очільником, воно від початку свого заснування у 1894 році було у підпорядкуванні місцевого генерал-губернатора. Такий «тісний» стосунок призвів зокрема до повного проходження усієї офіційної кореспонденції музею через канцелярію генерал-губернатора, і тому саме від його особи відбувалась взаємодія з міністерствами⁴². В свою чергу керівництво музею (Микола Біляшівський і Вікентій Хвойка) мусило подавати певний звіт по музею у приватних зустрічах з генерал губернатором.

Міністерства у стосунках з Київським міським музеєм були менш люб'язними ніж генерал губернатор, і в проханні грошей на певні витрати подеколи відмовляли. На жаль, за розглянути детальніше їх взаємодію можливо здебільшого тільки зі справ пізніших років.⁴³

Ті три рази, які Товариство старожитностей і мистецтв зверталось до Міністерства торгівлі і промисловості, були охарактеризовані нестачею тисяч рублів⁴⁴ були відхилені. Тільки в одному випадку вказана причина відмови – у клопотання на 7500 рублів Міністерство послалось на нестачу коштів в департаменті і перенаправило справу в Міністерство фінансів⁴⁵. Чи поступила відповідь з останнього – невідомо.

Окрім того, музей з 1901 року отримував від Міністерства фінансів щорічну фінансову допомогу у розмірі 1500 рублів, але у 1905 році строк цієї допомоги скінчився. Микола Біляшівський, вже на той момент директор музею, написав з цього приводу лист-ходатайство Міністерству фінансів з

⁴² Дело об открытии в г. Киеве художественно-промышленного и научного музея. ДАК. 304. Спр. 1., №14, 62, 64, 65, 66, 367; Подготовка к выставке 1905–1907. ДАК. 304. Спр. 3. №17

⁴³ В автора не було змоги дістатись архіву з музейною документацією до 1905 року.

⁴⁴ 13087 рублів у 1907 році, 7500р. на початку 1908 і невідома кількість у 1905 році у вигляді «ходатайства» для музею або виставки. Джерело: Дело об открытии в г. Киеве художественно-промышленного и научного музея. 28 груд. 1906 р. ДАК. 304. Спр. 1. Арк. 9; Там само, Арк.67; Подготовка к выставке 1905–1907. 13 березня 1906, ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 12

⁴⁵ Заявление комиссии по устройству «Выставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 1

проханням поновити допомогу з 1906 року (це єдиний задокументований випадок, коли персонал музею писав в міністерство від свого лиця)⁴⁶. Чи отримав музей оновлення домовленості – знов невідомо, але зважаючи, що це відбулось прямо напередодні виставки, музею ця допомога була терміново потрібна.

З усього вищезгаданого можливо побачити, що музей знаходився в занадто тісних стосунках з владою і всіляко потребував її допомоги, що зрештою відбувалось і на виставці. Така залежність вірогідніше за все не дозволяла робити сміливі твердження щодо заснування виставки, адже весь процес окрім збору матеріалу був так чи інакше контрольований владою: спочатку ідею виставки затверджували в генерал-губернатора, потім з цією ідеєю звертались до Міністерства землеволодіння, яке просила надати чіткий план виставки, а також звіт при її закінченні. Тим не менш, не можливо сказати, що причетні особи не хотіли назвати цю виставку етнографічною чи національною і саме тому важливо окреслити біографію трьох головних ідейних провідників виставки.

2.2 Організатори виставки

Першою особою з цього списку є директор Київського міського музею Микола Біляшівський, який першим висунув ідею виставки 5 квітня 1905 року на засіданні Товариства старожитностей і мистецтв.

Микола Біляшівський, уродженець міста Умань змалку захоплювався наукою – йому подобалось збирати різноманітні камінці, що зрештою, завело його в археологію. Окрім цього його додатковим хоббі було колекціонування рідкісних монет.

У 4 роки потрапив разом з батьком до Києва, де через декілька років вступив в місцеву гімназію. Саме там відбулось його перше знайомство з «україністикою» - в його гімназії викладав Володимир Науменко. Це

⁴⁶ Прохання правління Київського товариства старожитностей і мистецтв до міністра фінансів забезпечити фінансування Київського художньо-промислового і наукового музею. Авт., 1905 р. ЦДАМЛМ України, ф. 648, оп. 1, од. зб. 11, арк. 66.

знайомство не було дуже тривалим, адже російська влада невдовзі відсторонила Науменка за українофільські погляди. Тим не менш молодому Миколі Федотовичу дуже запам'яталось це знайомство і саме від нього він відлічує початок своєї національної свідомості.⁴⁷

Доки він вчився в гімназії він також в пориві захоплення нумізматиною випадково попадає в «товкучку»⁴⁸, який знаходився неподалік від Київського Братства і Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. Як зацікавлена дитина, він неодноразово ходив в цей музей, де він познайомився з касиром і головним завідувачем - Миколою Івановичем Петровим, археологом, істориком і етнографом. В своїй автобіографії автор ставить акцент, що саме з діяльності Петрова він почав цікавитись музейною справою.⁴⁹

З Миколою Івановичем і Володимиром Науменком Микола Біляшівський потім взаємодіяв все своє життя, і саме завдяки ним і професійному генію майбутнього директора, Музей старожитностей і мистецтв покращував свою Програму і Устав.⁵⁰

Після років гімназії Микола Біляшівський вступає в університет Святого Володимира на юридичний факультет, де його головним захопленням були лекції професора Володимира Антоновича присвячені історії України і археології. Сам професор теж був радий мати нового слухача, і запросив його на розкопки в Сквирщину.⁵¹ Це захоплення археологією призвело до того, що внаслідок своїх вдалих розкопок на Княжій горі у 1888 році, Микола

⁴⁷ Затилюк Я., Осташевська Ю. Академік Микола Федотович Біляшівський та його персональний життєпис: публікація джерела і перспективи дослідження. *Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць*. 2019. № 4. С. 399

⁴⁸ За свідченням автора – це був ринок де можна було отримати рідкісні речі. Джерело: Там само, с. 400

⁴⁹ Там само, с. 402

⁵⁰ Лісовська О., Скус О. Красзнавча, музейницька та пам'яткоохоронна діяльність Миколи Біляшівського. *Уманська старовина*. 2022. № 9. С. 74.

⁵¹ Затилюк Я., Осташевська Ю. Академік Микола Федотович Біляшівський та його персональний життєпис: публікація джерела і перспективи дослідження. *Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць*. 2019. № 4. С. 403

Біляшівський був запрошений писати до «Київської старини» - журналу, що займався дослідженням українських пам'яток і культури.⁵²

По закінченню навчання, у 1892 році, майбутній директор поїхав здобувати освіту у Москву, де головною подією було знайомство з пані Параскою Уваровою під час одного з археологічних з'їздів. Сама пані Параска була головою Імператорської археологічної комісії, і саме з її подачі Микола Біляшівський в 1902 році обіймає посаду директора музею⁵³. Окрім того в Москві розвивається інтерес Миколи Біляшівського до етнології завдяки лекціям Дмитра Анучіна, одного з провідних етнографів Російської імперії другої половини ХІХст., який згодом став засновником археологічно-етнографічного музею у Санкт-Петербурзі.

В Москві Микола Біляшівський також випадково познайомився з Іваном Яковичем Рудченком, за чією пропозицією вирішив переїхати на роботу до варшавського архіву.⁵⁴ Перебуваючи на польській території, національні погляди Миколи Біляшівського тільки міцнішали – в архіві він активно розгрібає справи пов'язані з українською історією і досліджує місцеву польську культуру. При проживанні серед поляків у Біляшівського все більше проявляється його негативне ставлення до росіян, з якими «говорити гидко»⁵⁵. Тут само Біляшівський знайомиться з бароном Штейнгелем – ще одним другом на все життя. Головна подія яка їх пов'язала це мотивація побудувати музей у селі Городок біля Рівного⁵⁶.

Саме в цій справі Микола Біляшівський вперше зміг позайматись музейною справою як засновник – він склав програму музею і почав набирати

⁵² Там само, с. 404

⁵³ Дідух Л. В. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні. *Красзнавство*. 2008. Т. 1. С. 123.

⁵⁴ Затилук Я., Осташевська Ю. Академік Микола Федотович Біляшівський та його персональний життєпис: публікація джерела і перспективи дослідження. *Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць*. 2019. № 4. С. 405

⁵⁵ Там само

⁵⁶ Там само, с.405-406

персонал до нього⁵⁷. Цим він займався до 1898 року, після чого перебрався до Києва.

Здавалося б немає ніякої причини покидати справу, якій присвятив 5 років свого життя, але Миколу Біляшівського в Києві чекала інша подія – побудова першого державного музею. Про це він дізнався від свого знайомого – колишнього вчителя словесності Володимира Науменка, який в 1895 році написав Біляшівському, що сама доля дає йому в руки можливість очолити музейний рух в Україні.⁵⁸

Натхнений цим Біляшівський рушив до Києва приєднатись до товариства і запропонувати їм свої думки стосовно програми музею. По поверненню в місто він знов отримує роботу в журналі «Київська старина», і навіть більше – окрему рубрику «Археологічний літопис Південно-Західного краю», яка в 1899 році переросла в окремий журнал, який він вів на свої кошти і на кошти «Старої громади»⁵⁹. У 1900 році в ньому Микола Біляшівський друкує програму новоствореного музею, яка є безпідставно схожою до програми музею у Городку: плануються антропологічний, історичний художній, художньо-промисловий та етнографічний відділи, але без природничого.⁶⁰ Окрім того, як він писав вже в 1918 році – музей від самого започаткування планувався ним як український-національний⁶¹.

На жаль, щоденник Миколи Біляшівського має 2 загублених аркуші, які переказують події як раз під час керування музею, тож цей матеріал доводиться доповнювати іншими доступними джерелами.

⁵⁷ Затилук Я., Осташевська Ю. Академік Микола Федотович Біляшівський та його персональний життєпис: публікація джерела і перспективи дослідження. *Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць*. 2019. № 4. С. 405-406

⁵⁸ Дідух Л. В. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні. *Краєзнавство*. 2008. Т. 1. С. 122

⁵⁹ Щербаківський В

⁶⁰ Дідух Л. В. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні. *Краєзнавство*. 2008. Т. 1. С. 123

⁶¹ Біляшівський М. Наші національні скарби. *Шлях* Т. 1, 1918. С. 14

Про події всередині товариства відомо небагато, так само, як і про період заступництва Миколи Біляшівського на посаду директора. Як вже було згадано, не останню роль в цьому зіграла пані Параска Уварова, яка в приватній переписці з Богданом Ханенком, лідером Товариства старожитностей і мистецтв, рекомендувала саме Миколу Біляшівського на цю посаду⁶². Окрім професійних навичок і теоретичних знань, якими володів кандидат, на мою думку, на цю посаду не було багато інших конкурентів.

Цей висновок я роблю з персони-попередника Миколи Біляшівського – Вікентія Хвойки, який очолював музей до 1902 року і завдяки якому відбувалось функціонування музею під час XI археологічного з'їзду в 1899 році. За весь цей період музей неодноразово стикався з проблемами, які потім його переслідували протягом всього існування – фінансування, побудова і робота з експонатами. Вікентій Хвойка не просто полишив посаду і пішов – він дорожив музеєм і став завідувачем археологічного відділу. Але перехід на цю посаду свідчить про те, що позиція директора музею була не простою задачею, яка займала багато часу і зусиль.

Десь на початку ХХст. Біляшівський став очільником музейної комісії Київського товариства грамотності⁶³, але ця сторінка біографії є закритою для дослідження. До 1905 року його дві найважливіші справи – це керування музеєм і ведення згаданого вище наукового журналу.

1905 рік для Миколи Федотовича став неймовірно насиченим і значущим. По-перше, в нього закінчився фінансовий ресурс вести свій науковий журнал⁶⁴, тому ця справа зникла і не знайшла поновлення в його подальшому житті. По-друге, як вже казалось, в музею скінчилось фінансування від влади в розмірі 1500 рублів в рік і саме він був вимушений

⁶² Дідух Л. В. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні. *Краєзнавство*. 2008. Т. 1. С. 123.

⁶³ Федорова Л.Д. З історії музеїв Києва ХІХ – початку ХХ ст. *Краєзнавство*. 2011. Т 1. С. 125.

⁶⁴ Кілієвич С. Академік М.Ф. Біляшівський - перший директор Національного музею історії України. *«Київська старовина»*. 1999. Т. 4. С. 81.

вирішувати цю проблему з місцевою владою.⁶⁵ По-третє, Микола Біляшівський в 1906 році стає обраним депутатом в новостворену Державну думу і стає членом партії кадетів, коли водночас є членом неофіційної партії «Української думської громади», а відтак в період виставки, скоріш за все, є відсутнім в Києві.⁶⁶

Таким чином Микола Біляшівський як засаднича персону в музейній справі, був неймовірно ідейною людиною, яка прагнула дослідження і розвитку українського національного руху і для якого виставка стала методом реалізації цієї ідеї. Але окрім нього у виставці брали участь дві не менш важливі особистості – брати Вадим і Данило Щербаківські.

Обидва були уродженцями села Шпичинці Київської губернії. Їх батько, Михайло Щербаківський, був священником, членом Старої громади і науковцем - декілька його етнографічних робіт присвячених місцевим церквам були надруковані у Археологічному літописі Південно-Західного краю. Відповідно любов батька до української культури стали одним з подвижників двох братів до вивчення українського мистецтва.

Про дитячі часи і захоплення не згадано в жодній біографії братів, тому я лаконічно пройдуся по основним моментам.

Вадим Щербаківський у 1895 рр. поступив у Петербурзький університет на математичний факультет, а у 1897 рр. перевівся у Московський. На відміну від Миколи Біляшівського, московські знайомства Вадима були не науковими – тут він вступає до «антиурядової організації, призначеної на захист пригноблених поляків». Про характер участі Вадима сказати складно, адже головним джерелом для цього є суб'єктивні спогади батька. В них Михайло Щербаківський зазначає, що «при прощанні он (*Вадим Щербаківський*, -

⁶⁵ Прохання правління Київського товариства старожитностей і мистецтв до міністра фінансів забезпечити фінансування Київського художньо-промислового і наукового музею. Авт., 1905 р. ЦДАМЛМ України, ф. 648, оп. 1, од. зб. 11, арк. 66.

⁶⁶ Коник О. О. Український патріот, думський депутат і російський «земгусар» Микола Біляшівський у 1906-1917 рр. *Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць*. 2015. № 14. С. 54.

курсів мій, А.Ю) расплакался, дав мне понять, что не нервы здесь виноваты, а что его гнетет какое-то обязательство в Москве»⁶⁷. Це свідчення є доволі цікавим місцем в біографії Вадима, адже він не перестав брати участі в цій організації, за що він був заарештований у 1898 році. Покаранням став домашній арешт в рідному селі на 4 роки без права виїзду за його межі – певно саме в цей час 22-річний Вадим почав захоплюватись місцевою етнографією.

В 1901 чи 1902 році (біографічні матеріали розходяться) він вступає в Київський університет святого Володимира на математичний факультет і з цієї пори його національна і наукова діяльність не вщухає. Головним чином він так само як і Микола Біляшівський слухає лекції історико-філологічного факультету – Володимира Антоновича (лекції з історії України), Григорія Павлуцького (лекції з історії мистецтва), Володимира Перетца (лекції з історії мови і літератури) і Вікентія Хвойка (лекції і заняття з археології).⁶⁸

В пориві захоплення археологію він в студентські роки бере активну участь в археологічних розкопках і, завдяки брату, потрапляє у 1902 році на підготовку до XIII Археологічного з'їзду в Полтаві. Ця подія є важливою для них обох – при підготовці до з'їзду вони знайомляться з Миколою Біляшівським⁶⁹ і стають близькими друзями.

Вадиму Щербаківському, як одному з членів комітету, запропонували зробити етнографічну розвідку кількома повітами і виділили на це 100 рублів (виділив член видання «Київської старини» М. К Васильєв)⁷⁰. Розвідка мала значний успіх і Вадиму навіть пропонували зробити з неї реферат і прочитати у Товаристві Несторі Літописця. Згодом, в 1905 році, ця розвідка була в

⁶⁷ Щербаківський В. Українське мистецтво. Вибрані неопубліковані праці. Київ : Либідь, 1995. С.21

⁶⁸ Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського. Лондон : Укр. вид. спілка, 195. С.11

⁶⁹ Щербаківський В. Українське мистецтво. Вибрані неопубліковані праці. Київ : Либідь, 1995. С.142

⁷⁰ Там само

опублікована «Читаннях Нестора Літописця», але перед цим в 1904 році була опублікована в «Археологической Летописи Южной России».⁷¹

Власне, за спогадами Вадима Щербаківського, він, його брат і Микола Федотович почали подорожувати різними повітами приблизно в 1904-05⁷² році і звідси і виникла ідея зробити Першу кустарну виставку.

Вадим і його брат брали активну участь в зборі речей на виставку – кожен мав свій власний повіт для опрацювання і про це відкрито подавалось у звіті виставки⁷³. Натомість важлива подія з Вадимом Щербаківським відбувається опісля виставки – в 1907 він заарештований і відісланий спочатку в Сибір, а потім, через пом'якшення, висланий в Австро-Угорщину. Причиною для цього є радикальні листівки, які в 1906 році Вадим Щербаківський провіз в Київ, що свідчить, що він продовжував брати участь в якійсь антиурядовій організації.⁷⁴

Данило Щербаківський, на відміну від брата, не був активним політичним опозиціонером і членом якогось товариства. В 1897 році він так само вступив на історико-філологічний факультет Університета святого Володимира, де, так само як і брат згодом, захоплювався лекціями Антоновича та Вікентія Хвойки. Зокрема Данило мав більше хисту до археології, тому Володимир Антонович доручив йому розкопки Єлисаветградського повіту, а щоденник польових досліджень видав Микола Біляшівський. Окрім того, Данило Щербаківський публікувався у Археологічному літописі та інших наукових виданнях саме з дослідженнями археологічного характеру, а не етнографічного (хоча на момент початку ХХст. етнографія була тісно пов'язана з археологією).⁷⁵

⁷¹ Там само, с.143

⁷² Там само, с.142

⁷³ Отчёт выставки прикладного искусства и кустарных изделий. ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 282

⁷⁴ Щербаківський В. Українське мистецтво. Вибрані неопубліковані праці. Київ : Либідь, 1995. С.26

⁷⁵ Павловський В. Данило Щербаківський (1877 - 1927). *Сучасність*. 1978. № 1. С.33

До етнографії Данила направив Микола Біляшівський, з яким молодий археолог тісно співпрацював з 1902 року як один з регіональних збирачів експонатів (пішов по стопам батька). В одному з біографічних записів Данила написано:

Біляшівський заходився мене вмовляти, щоб я покинув археологію та й став працювати над народним мистецтвом — над тою ділянкою, де «ділателей мало». Отож, за його вказівками, я тоді ж таки 1904 року вирушив у свою першу екскурсію — збирати зразки українського побуту й мистецтва для Київського музею.⁷⁶

Микола Біляшівський не прогадав з хистом Данила до етнографії — їхня співпраця, хоча й з перервами, тривала аж до 1926 року, коли Миколу Біляшівського звільнили з посади директора музею.⁷⁷ На виставці 1905-06 років молодший Щербаківський виконував ту саму роль, що і брат — збирав експонати по повітам. За його участі було зібрано 386 речей⁷⁸, що з ~6000 показаних на виставці, є великим результатом. Після виставки, на жаль, він перестав на 4 роки співпрацювати з музеєм і відкликнувся на запрошення викладати в Уманській гімназії де сам заснував музей.⁷⁹

Виходить, що обидва брати були зацікавлені Першою Київською кустарною виставкою з декількох причин. Першою з цих причин є їх національне виховання і кола спілкування, в яких культивувався їх українська ідея. Якщо у Вадима ці кола були більш радикально налаштовані проти імперської влади, то знайомства Данила були більш налаштовані на розвиток і просування саме української ідеї. Другою причиною є знайомство з Миколою Біляшівським, який публікував їх праці і разом з яким обидва брати проводили багато часу і не випадково виходить, що вони втрюх після плідної праці 1904-05рр. вирішили провести Київську кустарну виставку.

⁷⁶ Там само

⁷⁷ Павловський В. Пам'яті Данила Щербаківського *Український історик*. 1977. № 3-4. С.86

⁷⁸ Ходак І. Данило Щербаківський про Першу південноросійську кустарну виставку: стратегія дій. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 2. С.50

⁷⁹ Там само, С.55

«Перша київська художньо-промислова і кустарна виставка» проходила з 19 лютого до 1 травня 1906 року, відтак планування виставки випало на 1905 рік. Як вже було зазначено, ідею виставки висунув Микола Біляшівський 5 квітня 1905 року на засіданні Товариства старожитностей і мистецтв.⁸⁰ Зважаючи, що це товариство було створено для музею, то не дивним є те, що директор був одним з членів правління цього товариства. Ідею було підтримано і 11 квітня був створений комітет з організації виставки, який продіяв до жовтня 1906 року⁸¹. Головою комітету була обрана Варвара Ханенко, її заступницею обрана вищезгажана Олена Косач, секретарем став Микола Біляшівський, скарбником Г.Н Глинка, а його заступником Д.Л Давидов.⁸² Інші 10 осіб⁸³ стали членами комітету. Всі кандидати були обрані «присутніми», але детальніше про те, хто і кого обирав 11 квітня нічого не відомо.

9 травня на засіданні комітету Варвара Ханенко полишила посаду голови правління комісії з невідомих причин і її місце зайняла княгиня Наталія Яшвіль⁸⁴. Присутніми на цьому засіданні були усього 4 людини – сама княгиня Яшвіль, її сестра - Софія Філіпсон, Микола Біляшівський і княгиня Вітгенштейн.⁸⁵

Здається дивним, що на засіданні по обранню голови були присутніми лише 4 людини, не кажучи, що тільки Микола Біляшівський на той момент посідав одну з головних посад в комітеті. Також доволі дивною річчю може

⁸⁰ Отчет «Выставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 281

⁸¹ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 282

⁸² Заявление комиссии по устройству «Выставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 1

⁸³ Там само

⁸⁴ Наталія Яшвіль - відома російська меценатка і засновниця ремісничої школи в селі Сумки Черкаського повіту. Її школа на виставці не поступалась школі Варвари Ханенко за якістю виготовлених робіт, але не отримала нагород.

⁸⁵ На жаль, неможливо встановити, яка саме княгиня з цього роду займалась виставкою, але дуже навряд що це була Леонніла Іванівна. Джерело: Заявление комиссии по устройству «Выставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 1

здаватись відсутність Варвари Ханенко і пана Бутовича, адже вони також були членами правління Товариства старожитностей і мистецтв за чиїм наказом був створений комітет⁸⁶. Для відповіді на це запитання варто пояснити про характер участі різних князів, меценатів, або підприємців у виставках.

2.3 Меценатство на Київській кустарній виставці

Під кінець XIX ст., Російська імперія майже завершила свій курс на централізацію влади, який вона почала ще усередині XVIII ст. Внаслідок цієї централізації більшість благодійних установ, а також культурних закладів опинились під прямою бюрократичною владою держави, що дозволило формалізувати меценатство і перетворити його на інструмент розвитку державних установ. Прикладом цього можуть слугувати прикази громадської опіки, в юрисдикцію яких входили лікарні, богадільні, сирітські доми, доми для божевільних, і які здебільшого покладались на зовнішнє фінансування зі сторони небайдужих⁸⁷. В свою чергу влада всіляко заохочувала і стимулювала розвиток цієї благодійності шляхом надання почесних звань і титулів⁸⁸. Все це призвело до створення соціального контракту – своєрідного негласного зобов'язання багатих промисловців спонсорувати розвиток освіти, культури чи громадських структур, що було для них шляхом отримання соціального визнання і статусу. Окрім того поширення освіти і облаштування праці було так само в інтересах промисловців, яким все більше була потрібна дешева кваліфікована робоча сила.⁸⁹

Допомога культурним закладам в цьому плані небагато чим відрізняється, і хоча в мене немає повноцінних доказів, що за підтримку музею

⁸⁶ Отчет «Выставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 281

⁸⁷ Водотика Т.С.. Соціальна ціна та соціальна відповідальність: підприємницька благодійність у другій половині XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*: Зб. наук. пр. 2013. Вип. 22. С. 16

⁸⁸ Козак О. В. Зародження благодійництва в Російській імперії. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 103. С. 90-91

⁸⁹ Водотика Т.С.. Соціальна ціна та соціальна відповідальність: підприємницька благодійність у другій половині XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*: Зб. наук. пр. 2013. Вип. 22. С. 21

хтось з причетних меценатів отримав від влади хоч якусь винагороду, все ж таки це можливо розглядати як «жест підтримки влади».

Ще одну цікаву меценатську тенденцію можливо простежити з вищезгаданого списку обраних кандидатів – більшість з них були або родичами, або подружжям. Софія Філіпсон була сестрою Наталії Яшвіль, а іншими членами було подружжя Бутовичів, і сім'я Давидових. Така сама тенденція спостерігається при розгляді внесків у проведення виставки – можливо нарахувати аж 5 Терещенків, 5 Гудим-Левковичів, 3 Давидових, 3 Уварових та ще велику кількість пар прізвищ.⁹⁰ Все це так само може слугувати підтвердженням того, що розвиток престижу певного прізвища залежав від його розповсюдження – для чого Київська кустарна виставка націлена на відвідування людьми з усіх кутків українських теренів була гарною можливістю, навіть якщо внески нечасто перевищували 10 рублів.

Сім'я Терещенків внесла 2 305,38 рублів, в той час як подружжя Ханенків пожертвувало на проведення виставки 921,39 рублів. Їх сумарний внесок, 3226,77 рублів, складає майже 40% усіх коштів, виділених на виставку (8358,77р.)⁹¹. Причини цього внеску можливо розглядати не тільки з кута великої меценатської щирості, адже в цьому доволі цікавими є спогади їх сучасників-організаторів виставки: Вадима Щербаківського і Миколи Біляшівського.

В своїй книзі, присвяченій Василю Кричевському, Вадим Щербаківський згадує про декілька інцидентів взаємодії Кричевського і Варвари Ханенко, в яких гарно проявлявся характер останньої. Варвара Ханенко володіла ремісничою школою в селі Оленівка, яка займалась зокрема виробництвом килимів. Василь Кричевський, зразковий етнограф і експерт в українських узорах для килимів, допомагав цій школі Варварі шляхом надання цікавих узорів і рекомендацій щодо їх виконання. Іноді коли Василь

⁹⁰ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 281

⁹¹ Отчет «Выставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 285

Кричевський приносив новий узор, у якому були чітко зазначені розміри в яких він має бути вишитий на килимі, Варвара починала просити зробити килим за своїми мірками, попри наполегливі рекомендації Кричевського так не робити. Тим не менш, Василь Кричевський все одно погоджувався на виконання замовлення, але тільки разом з килимом правильного розміру. В результаті коли Варварі Ханенко показували обидва килими то вона визнавала свою помилку, але погоджувалась платити Кричевському лише за один, який їй подобався.⁹²

Іншим подібним випадком було прохання Варвари Ханенко до Василя Кричевського зшити килим на сюжет Іллі Муромця і Солов'я Розбійника для Всеросійської промислової виставки 1913 року в Києві. Кричевський зшив цей мотив на український колорит – дав головним героям вишиванки, посадив Розбійника на вербу і т.д. Варварі настільки не сподобався екземпляр, що вона відмовилась продавати його на виставці, і потім продала за 600 рублів з думкою, що цей килим і 400 не вартував. Зрештою, цей килим був перепроданий іншими людьми за 4000 рублів.⁹³ Цей сюжет ще раз показує, що іноді в питаннях меценатства прагнення допомогти розвитку української культури не завжди стоїть на першому плані.

Микола Біляшівський в свою чергу відзивався про Богдана Ханенка і Терещенків виключно негативно:

Навіть голові сього товариства – Б. І. Ханенкові справа музею була байдужою. Ще коли будувався музей – йому було цікаво довести його до кінця, бажаючи за це “великих милостей” – і він не раз звертався до свого тестя Н. А. Терещенка за грошовою допомогою (з своєї кишені на музей не дуже любив

⁹² Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського. Лондон : Укр. вид. спілка, 1954. С.13

⁹³ Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського. Лондон : Укр. вид. спілка, 1954. С.14

давати – і справді за довгі роки його головування музею дісталися мізерні суми).⁹⁴

В 1892 р. я познайомився з О. М. Терещенком – вперше мені прийшлося побачити типового капіталіста нової формації і досить близько вийти в курс життя купки мільонерів. Цікавого мало – повна байдужість до усього що могло цікавити хоч трохи інтелігентну людину;⁹⁵

Хоча обидва ці описи є доволі гучними, складно сказати наскільки вони відповідають дійсності, адже щоденник Микола Біляшівський писав у часи Радянської влади, в очах якої Терещенки і Ханенки автоматично ставали злочинцями.⁹⁶ Тим не менш справді цікавою тезою може бути речення про внески Богдана Ханенка, адже на Київській кустарній виставці неможливо виокремити скільки грошей виділив він, а скільки його дружина.

Останньою річчю вартою згадки є факт, що у Богдана і Варвари Ханенко був ще й свій власний художній музей. Внаслідок цього, незважаючи що вони обидва посідали провідні позиції в Товаристві старожитностей і мистецтв, організація Київського міського музею стояла на другому плані, і тому не всі ініціативи були підтримані.

Власне через всі ці вище перелічені причини я вбачаю пояснення чому на затверджені княгині Наталії Яшвіль була присутня мінімальна кількість людей – бо їм це не було потрібно. Схожу ситуацію, до речі, можна побачити ще в засіданнях самого Товариства старожитностей і мистецтв, на які так само приходило мало людей.⁹⁷

⁹⁴ Затилук Я., Осташевська Ю. Академік Микола Федотович Біляшівський та його персональний життєпис: публікація джерела і перспективи дослідження. *Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць*. 2019. № 4. С. 407

⁹⁵ Затилук Я., Осташевська Ю. Академік Микола Федотович Біляшівський та його персональний життєпис: публікація джерела і перспективи дослідження. *Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць*. 2019. № 4. С. 408

⁹⁶ Там само. С.395

⁹⁷ Воззваніє правління Київскаго Общества Древностей и Искусствъ. Археологічний літопис Південної Росії. 1899. Т. 1. С. 17

2.4 Проблеми організації

Як вже зазначалось, Київська кустарна виставка була піонером в жанрі глобального етнографічного збору по українських теренах. Зокрема для цих самих теренів будь яка організація виставок була новинкою, адже Всеросійські промислові виставки відбувались доволі далеко. Таким чином постала проблема організації всього що задумувалось на виставку – від бажаючих етнографів, які б їздили по різним губерніям, до звичайних селян, які ніколи раніше не взаємодіяли з подіями подібного гатунку.

Всі ці проблеми неодноразово визнавались і організаторами виставки – у поданому звіті до Міністерства землеволодіння автор акцентує увагу на слабкій поширеності українського кустарного мистецтва і на неможливості просити селян самих надсилати предмети. Рішенням цих проблем послугувало залучення інтелігенції, для якої спеціально була роздрукована програмка речей, які підлягають збору.⁹⁸

Музей поширював програмку двома способами – завдяки рекламі кустарної виставки в газетах і журналах⁹⁹, а також шляхом роздачі цих програмок в самому музеї.¹⁰⁰ Сама програмка, вірогідно за все, містила в собі таку саму загальну інформацію, як і лист-прохання генерал-губернатору щодо затвердження виставки. В цьому листі повідомлялось про шість відділів Київської кустарної виставки: гончарства, плетіння, ткання, вишивання, різьби по деревині і кістці, вироби з металів.¹⁰¹ Як можливо побачити характер цих речей був доволі загальним, тож, якщо збирали саме за цією програмкою, вірогідно, що остаточне рішення щодо купівлі виникало тільки після детального опису речі.

⁹⁸ Отчет «Выставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 282

⁹⁹ На жаль, автору не вдалося знайти демонстрацій подібної реклами перед виставкою. Тим не менш їх існування підтверджується різними листами з проханням надіслати програму, а також однією з чернеток про засідання комісій, в якій зазначається потреба заплатити журналам за рекламу. Джерело:

¹⁰⁰ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 109

¹⁰¹ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 17

Якщо казати за селян, то для них головною проблемою доступу до виставки була неграмотність і ізолюваність від міських джерел інформації і саме тому організатори виставки не покладали на них великої надії. Єдиним варіантом дізнатись про проведення виставки було або контактувати з персоною, яка була послана музеєм в певний регіон для купівлі речей, або через підприємців, у яких селяни працювали. Це не свідчить, що селяни взагалі не писали листів до музею із проханням виставити предмети, але здебільшого їх листи написані іншою особою.¹⁰²

Ще одна проблема, з якою стикнулись організатори виставки – це революційні протести 1906 років. Їх вплив хоч ніяк напяму не зачепив виставку¹⁰³, але вони безумовно перешкоджали різним учасникам виставки. В декількох листах від різних осіб можливо прочитати про забастовку пошт, через що експонати доїдуть пізніше/взагалі не приїдуть¹⁰⁴, а також листи з питанням чи перенесуть внаслідок цих подій початок виставки¹⁰⁵. Окрім того цікавим є свідчення одного з організаторів виставки, А.Сластьони, який запрошував бандуриста до Києва – в листі повідомляється про обов'язку наявність паспорта на в'їзді в Київ, бо «без нього *тепер (курсив мій – А.Ю)* не можна»¹⁰⁶. На жаль, інших підтверджень цьому факту не було знайдено, але це може пояснити небажання чи неможливість селян приїхати на виставку.

Останньою проблемою, на яку варто звернути увагу в цьому підрозділі є проблема збору матеріалу організаторами виставки. Зважаючи, що кількість людей, які офіційно їздили по губерніям, була невеликою¹⁰⁷, то і матеріал показаний на виставці був диспропорційно зібраним. По губерніям речі збирали:

¹⁰² Іноді це пише грамотний селянин/дяк або вчитель/підприємець від лица цілої групи людей які надсилають предмети. Джерело: ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 104,105,124

¹⁰³ Теоретично через це початок виставки був перенесений з 1 лютого на 19, але в автора нема чітких доказів цієї теорії.

¹⁰⁴ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 282

¹⁰⁵ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 90, 107, 111

¹⁰⁶ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 68, 133

¹⁰⁷ Усього 7 людей, які були непропорційно розподілені на 6 губерній.

- 1) Г.С Олександрович – Подільська губернія
- 2) В.Н Бутович – Київська губернія
- 3) М.Ф Біляшівський – Київська, Волинська, Полтавська і Катеринославська губернії
- 4) І.Ч Зборовський – Подільська губернія
- 5) В.А Підгаєцький – Полтавська губернія
- 6) В.М Щербаківський – Київська губернія
- 7) Д.М Щербаківський – Київська, Чернігівська і Полтавська губернії¹⁰⁸

З цього видно, що Київська і Полтавська губернії були фаворитами порівняно з іншими. Саме через це Данило Щербаківський по завершенню виставки писав, що «деякі види існуючих в краях кустарних мистецтв, або представлені неповно, або взагалі відсутні»¹⁰⁹. Також в цю диспропорцію додає факт, що на кустарну виставку подалось ціле Полтавське губернське земство, яке самотужки збирало матеріал зі свого регіону і представляло на виставці в окремій залі.

2.5 Мотивація учасників

Як можливо зрозуміти, для селян участь у виставці була доволі проблематичною справою з передачею речей невідомо куди, невідомо кому і на якусь невідому виставку. З цього виникає питання: «А навіщо селянам взагалі було брати в цьому участь?». Відповідь на це питання лежить в колонці звіту присвяченій витратам музею. Найбільшу суму витрачену на проведення виставки була купівля експонатів і матеріалу для продажу на виставці – 3650,6 рублів.¹¹⁰

Доволі цікаве спостереження можливо отримати з твердження музею, щодо плану збору експонатів на виставку: «крестьяне, вследствие той-же

¹⁰⁸ Отчет «Выставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 282

¹⁰⁹ Дело об открытии в г. Киеве художественно-промышленного и научного музея. ДАК. 304. Спр. 1. Арк. 32

¹¹⁰ ДАК. 304. Спр. 1. Арк. 285

новизны дела, отказывались передавать их на выставку»¹¹¹. Це речення, хоч і непримітне спершу, є завуальованою скаргою на те, що селяни віддають ці речі не безкоштовно. Водночас, це було логічно, адже селяни навряд чи колись розглядали виставку як джерело культурного збагачення, і для них вона виступала головним чином звичайною можливістю заробити.

Одним з варіантів мотивування учасників брати участь у виставці і приносити на неї свої найкращі товари були медалі. Їх цінність полягала у тому, що всі медалі вище бронзової (тобто срібні і золоті) можливо було обміняти на реальні гроші. Тим не менш в цій мотивації криється декілька важливих підвохів. По-перше, ціни на медалі були доволі середніми – великі срібні медалі, яких на Київську кустарну виставку виділили усього 3 штуки, коштували 6 рублів, малі, яких виділили 5 штук, коштували 4 рублі.¹¹² По-друге, обміняти ці медалі можливо було лише при Санкт-Петербурзькому монетному дворі,¹¹³ куди добратись звичайному селянину з теоретичного Поділля було дорожче, ніж усі ті кошти, які він за неї отримає. По-третє, на виставку виділяли також бронзові медалі і похвальні листи, які несли лише символічну цінність, але яких було 20 штук (10 медалей і 10 листів)¹¹⁴, тобто шанс виграти дійсно цінну медаль зменшувався ще більше. І востаннє, як стане зрозумілим по підсумкам виставки, промислове змагання не було повноцінно чесним. До виставки допускались цілі промислові школи, які належали меценатам і ціле Подільське губернське земство, якому виділили цілу залу.¹¹⁵ Відповідно вони й зайняли перші місця внаслідок чого отримали великі срібні медалі.¹¹⁶

Як стає зрозумілим, для звичайного селянина виграти медаль було примарною перспективою, а навіть якщо він і міг її отримати, вона відіграла

¹¹¹ Отчет «Выставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 282

¹¹² ДАК. 304. Спр. 1. Арк. 12

¹¹³ Там само

¹¹⁴ ДАК. 304. Спр. 1. Арк. 14

¹¹⁵ ДАК. 304. Спр. 1. Арк. 283

¹¹⁶ ДАК. 304. Спр. 1. Арк. 284

більше декоративну функцію, аніж практичну. Відповідно селянину найлегшим способом заробити став продаж речей авансом у володіння музею, частіше всього з оплаченою доставкою зі сторони останнього.

Інтелігенція до виставки здебільшого поставилась з такою самою практичністю, але не вся. Про бажання заробити можуть свідчити листи-прохання придбати якісь узори чи малюнки, або ж надіслати гроші, щоб автор міг купити якісь предмети серед «малоросів».¹¹⁷ Добре це видно і на прикладі пані Л. Драгоманової, яка в листі зазначає: «А тепер, прочитавши про Вашу виставу, засіла щиро за малювання в надії заробить, бо маю в цьому велику нагороду.¹¹⁸» Натомість було декілька людей, які підійшли до питання української виставки серйозніше.

Однією з таких була А.Л. Погосська, російська меценатка, яка займалась розвитком кустарної промисловості в Московському регіоні і її популяризацією за кордоном. В своєму довгому листі з Глазго вона вітає Миколу Біляшівського з ідеєю проведення виставки і зазначає, що українська народна художня промисловість зберіглась набагато краще «чем у Великорусов на основании общем с остальными народностями захваченными преобладающей расой»¹¹⁹. Натомість далі вона акцентує увагу на важливості розвитку художньо-промислового мистецтва і переповідає про свій досвід в Глазго, водночас надаючи пропозицію зробити контракт з її складом, що дозволило б експортувати українське мистецтво за кордон¹²⁰. Чи погодився Микола Біляшівський на це – невідомо.

2.6 Проведення виставки

Про умови проведення було вже згадано, тож нарешті варто поговорити про те, як саме проходила виставка.

¹¹⁷ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 95

¹¹⁸ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 135

¹¹⁹ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 50

¹²⁰ Там само, Арк. 53

Вся подія проходила в 7 залах музею¹²¹ і на його парадних сходах.¹²² Нижній поверх відійшов кустарному виробництву – всім витворам, які продавалися, а саме вишивки, плетіння, гончарні вироби і тканиня. На першому поверсі також був присутній бандурист, а також два майстри з гончарства і плетіння відповідно, щоб дати відвідувачам уявлення про те як саме виготовляються ті чи інші вироби.¹²³

Свої вироби на першому поверсі насамперед презентували різні промислові школи багатів меценатів. Окрім згаданих вище шкіл Варвари Ханенко і сестер Філіпсон/Яшвіль були присутніми також Чигиринська школа Н.М Давидової і Липовецька школа пані Гудими-Левкович. Всі ці школи займалися так чи інакше вишиванням і тканиням – гончарні вироби були здебільшого від індивідуальних майстрів¹²⁴, хоча і є дуже цікавий але малоінформативний лист від Фабрики теракотових виробів про доставку своїх предметів на виставку.¹²⁵

Всі зали окрім одного¹²⁶ на другому поверсі займав художньо-промисловий відділ і його мета була показати узори, методи і традиції певних регіонів і їх виробництва. Першу залу виділили під історично-етнографічну частину – в ній зображали вироби українського шиття XVII і XVIII століття (що знов свідчить про ширину і розмитість поняття етнографія). Здебільшого це були килими і вишивки, але цікавим елементом може слугувати невелика кількість підризників, яку теж використовували для демонстрації рівня шиття. Також тут в кутку знаходилась копія «кімнати малоросійського багатого будинку»¹²⁷, але на жаль невідомо, чи збереглась вона в музеї після виставки.

¹²¹ ДАК. 304. Спр. 1. Арк. 282

¹²² Павловський М. Перша київська етнографічна вистава. Нова громада. 1906. № 3. С. 92

¹²³ Отчет «Выставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 281

¹²⁴ Там само

¹²⁵ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 26

¹²⁶ Ця одна зала входила до кустарного відділу і саме там презентувалось Полтавське губернське земство.

¹²⁷ Отчет «Выставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 283

Другий відділ був присвячений здебільшого Київській губернії і загалом тут зображувалось все те саме шиття, що і в попередній залі, хіба що особливий інтерес можуть виявляти писанки.¹²⁸

Третя зала була присвячена правобережній і західній Україні, в ній докупи зібрали Волинську і Подольську губернію разом з Галичиною. Про особливості виробів знов таки сказати складно, адже не вдалося виявити переліку речей, що виставлявся по відділах, а ті, про які можливо дізнатись з листів селян чи тих хто виставляє вироби, зазвичай речі описуються без деталей. В цьому відділі унікальними були невелика гуцульська колекція, до якої входило «паціоркування», тобто інкрустація дерева бісером, фотографії і малюнки костюмів місцевого населення, а також таблиця процесу виготовлення писанок.¹²⁹ Четверта зала була присвячена Полтавській губернії і її виразним елементом були набійки і дошки на яких вони виготовлялись.¹³⁰

В підсумку в кустарному відділі було розпродано приблизно 5000 експонатів, а на верхніх поверхах було виставлено ще приблизно 6000. Серед останніх були: 252 старовинні вишивки XVII і XVIII століття, 110 шитих платків, 1949 різних вишивок, 52 плахти, 203 килими, 92 розписні дерев'яні посудини, 128 виробів з різьби по дереву, 2079 гончарних виробів, 75 гуцульських виробів і 547 інших дрібностей. Більшість з цього, якщо вірити звіту поданому в Міністерство землеволодіння, залишилась у музеї.¹³¹

2.7 Результат

З усім вищезгаданим багатством показаним на виставці недивним є факт, що за 2,5 місяці відвідало 11886 людей, з яких платних відвідувачів було 7213, а безкоштовних, тобто кустарів, робітників і учнів – 4673¹³². Про активність відвідування сказати повноцінно щось складно, адже ціна за вхід варіювалась впродовж виставки – до 28 березня 1906рр. вона становила 25/15

¹²⁸ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 283

¹²⁹ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 283

¹³⁰ Там само

¹³¹ ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 284

¹³² ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 285

копійок для дорослих і дітей відповідно, а по неділям і після 28 березня до кінця виставки – 15 копійок¹³³. Зважаючи, що вартість номеру газети «Рада», яка виходила в тому році, становила 4 копійки, можливо зрозуміти, що відвідини не були особливо дорогим задоволенням. Якщо ж порахувати середню кількість відвідувачів, то вона становить 165 людей на день, але невідомо наскільки виставка була популярною в перші дні.

Як вже зазначалось в мотиваціях учасників, автори виставки нагороджували медалями за найкращі вироби. З трьох великих срібних медалей одна дісталась школі Варварі Ханенко за найкращі килими, одна Полтавському Губернському земству за самостійну ініціативу у зборі й експозиції матеріалу на виставці і одна дісталась Е.Ф Вессеру за вищезгадану таблицю для писанок.¹³⁴

Малі срібні медалі отримали: селянин К.Масюк з села Дибинець за гончарні вироби, селянин П.Арсень за художнє виконання пасхальних яєць, а також селяни В.Прозоровой, М.Сикаловой і «козачка» Н.Тищенко за вишивання¹³⁵.

Інша важлива річ, яку варто згадати по проведенню виставки – це прибутки і витрати на виставці. Якщо розглядати подані у звіті дані, то можливо побачити, що виставка не змогла б окупитись лише за свій кошт. Меценатські інвестиції складають 4794 рублі, в той час як заробіток від білетів, буфету і продажу складають лише 3 564,2 рублів. З усього цього продаж експонатів був другим після білетів за ефективністю – 1350р. Але якщо подивитись в колонку витрат, то можливо побачити значну диспропорцію – найбільшу кількість коштів було виділено на купівлю експонатів у художньо-промисловий відділ, тобто 2772 рублі і 87 копійок. Порівняно з цією цифрою

¹³³ Кустарна виставка (реклама). *Громадська думка*. 1906. 25 лют. С. 1; Кустарна виставка (реклама). *Громадська думка*. 1906. 28 берез. С. 1

¹³⁴ Отчет «Выставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. *ДАК*. 304. Спр. 3. Арк. 282

¹³⁵ Отчет «Выставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. *ДАК*. 304. Спр. 3. Арк. 284

витрати на купівлю речей для перепродажу втричі менші – 877 рублів і 19 копійок¹³⁶. Хоча не всі речі з художньо-промислового відділу зберіглись після виставки в музеї, проте це все одно свідчить про головну мету виставки для музею – збільшити свій етнографічний матеріал, а уже в другу чергу стимулювати розвиток кустарної промисловості шляхом купівлі і перепродажу. Після виставки задля допомоги її розвитку було створене окреме Київське кустарне товариство.

В газетах Перша київська кустарна виставка фігурувала не дуже часто. Головним джерелом реклами, яке я бачив, була газета Громадська думка, в якій через номер публікувалась невеличка реклама, з повідомлення місця проведення виставки і ціною.¹³⁷

Якщо ж розглядати оглядові статті, то таких можливо знайти лише дві, а саме стаття Олени Косач, присвячена початку кустарної виставки і охарактеризування її як «етнографічної»,¹³⁸ і стаття Мефодія Івановича Павловського, редактора газети «Рада», в журналі «Нова громада», в якій здебільшого переказуються події виставки і так само робиться акцент, що виставка не відповідала своїй назві, адже вона була «етнографічною».¹³⁹

Вплив цієї виставки на подальшу долю кустарного виробництва, розвитку музею і розвитку етнографічної науки був відносно суттєвим – після виставки відкрилось Київське кустарне товариство, яке щільно співпрацювало з музеєм і виготовляла речі на продаж зі збережених експонатів у художньо-промислового відділі. Сам музей отримав безцінну колекцію у приблизно 6000 предметів, якими він наповнив свій етнографічний відділ, а у 1908 році почались спроби організувати Другу кустарну виставку.¹⁴⁰ У 1909 році музей

¹³⁶ Отчет «Виставки прикладного искусства и кустарных изделий». 11 квітня – 5 травня 1905. ДАК. 304. Спр. 3. Арк. 285

¹³⁷ Кустарна виставка (реклама). *Громадська думка*. 1906. 25 лют. С. 1; Кустарна виставка (реклама). *Громадська думка*. 1906. 28 берез. С. 1

¹³⁸ Ходак І. Данило Щербаківський про Першу південноросійську кустарну виставку: стратегія дій. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 2. С.51

¹³⁹ Павловський М. Перша київська етнографічна вистава. *Нова громада*. 1906. № 3. С. 92

¹⁴⁰ Київське "кустарное общество". *Рада*. 1908. 8 лип. С. 4.

був відданий в підпорядкування Міністерству торгівлі і промисловості і тому наступна виставка мала набагато більший масштаб і її фінансування відбувалось з усіх кутків Російської імперії. Єдиним розчаруванням є те, що етнографічний вплив цієї виставки був не таким фундаментальним як того хотілося як того хотілося науковцям. Мефодій Павловський в своїй статті дуже активно пише про ті самі проблеми, що були зазначені в другому розділі – музей був зручним місцем для збору матеріалу і невеликої категоризації, але, в умовах розпорошеності науки і вибіркості збору матеріалу для виставки, цього було недостатньо, щоб перейти від етнографії до етнології.¹⁴¹

¹⁴¹ Павловський М. Перша київська етнографічна вистава. *Нова громада*. 1906. № 3. С. 93-95

Висновки

Київська кустарна і художньо-промислова виставка 1906-1907рр. була наймовірною важливою сторінкою в історії музею, яка зазвичай не є фокусом історичних досліджень. Київська преса, у свою чергу, писала про виставку не дуже активно і розголосу ця виставка через повідомлення у журналах також не набула. Єдиною працею, яку вдалося проаналізувати в роботі, стала стаття Мефодія Павловського, який скаржився на стан української етнографії і апелював до важливості виставки саме завдяки цій «неофіційній» меті – збору етнографічного матеріалу.

Як виявилось, термін етнографія і кустарне виробництво на період початку виставки були занадто широкими і несформульованими темами, які різні сучасники інтерпретували за власним розсудом. Таким чином виставка легко вписувалась у вищезгадані поняття, користуючись їх широким значенням, що зобразилось на відображенні різних матеріалів на виставці. Кустарне виробництво було обмежене складеною Миколою Біляшівським програмкою для збору матеріалу, а етнографія була диспропорційно зображена за географічним чинником.

При розгляді процесу організації і проведення виставки можливо було помітити, що виставка за кількох обставин мала проблеми, які призвели до неоднозначного результату виставки. З них найголовнішими були: контроль влади, конфлікт інтересів учасників, революція 1906 року, яка внесла свої правки в можливості доставляти експонати, а також проблема новизни події такого типу для українських теренів.

Зрештою це привело до питання «Чи була ця виставка етнографічною і чи був у цієї виставки національний підтекст?», на що можливо відповісти «Не для всіх», адже ця мотивація була присутня лише в обмеженому колі організаторів-етнографів, а не в усіх інших згаданих членів.

Вплив виставки на музей був беззаперечним – завдяки ній музей отримав приблизно 6000 експонатів у майже несформований та ненаповнений

етнографічний відділ. Окрім того було створене Київське кустарне товариство, яке з 1907 року продовжувало офіційну мету виставки «Розвиток кустарного виробництва в Південно-Західному краї». Також у 1909 році відбулась друга кустарна виставка, яка за своїм масштабом перевершила свою попередницю, і до якої тодішні організатори були набагато більше підготовлені.

Для етнографії виставка стала менш корисним інструментом, адже диспропорція колекціонування матеріалу призвела до такої ж диспропорції висвітлення багатства української культури. Але, не зважаючи на це, Київська кустарна і художньо-промислова виставка 1906-1907рр. була першою свідомою спробою централізувати етнографічні дослідження, що зрештою і вдалося зробити.

Список джерел і літератури

1. Джерела

Неопубліковані:

Державний архів міста Києва. Ф.304 Оп.1 Спр. 1., №14, 62, 64, 65, 66, 67, 367;
Спр. 3 Арк. 1-285;

Російський державний історичний архів. Ф. 1329. Оп. 1. Д. 252. Маніфест імператора Олександра I про заснування міністерств. С. 82 URL: <https://raritety.rusarchives.ru/dokumenty/manifest-imperatora-aleksandra-i-ob-uchrezhdenii-ministerstv>(дата звернення: 08.04.2024)

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 648, оп. 1, Спр. 11, Арк. 66.

Опубліковані

Біляшівський М. Наші національні скарби. Шлях. 1918. 20 с.

Затилюк Я., Осташевська Ю. Академік Микола Федотович Біляшівський та його персональний життєпис: публікація джерела і перспективи дослідження. Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць. 2019. № 4. С. 390-410

Корсак О. О формах промышленности вообще и о значении домашнего производства (кустарной и домашней промышленности) в Западной Европы и России. Москва. 1861. 324 с.

Кульженко С., Струнський Б. Киевская сельско-хозяйственная и промышленная выставка 1897 года и ее участники / ред. І. Лещенко. Київ, 1898. 35, 78, 56 с.

Мещерский О. Свод материалов по кустарной промышленности в России. СПб. 1874, 630. URL:

<https://elib.rgo.ru/safeview/123456789/211826/1/MTAwMDA3MTJfTWzaGNoZXJza2l5IEFsLkFsLiBTdm9kIG1hdGVyaWFsb3YgcG8ga3VzdGFybm95IH AucGRm> (дата звернення: 06.04.2024).

Устав о промисловості, Звід законів РІ., 1912, Т. 11., Частина 2. №215 С. 1223
Звід законів РІ. Видання 3. Т.8. №5080. С. 108
Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського. Лондон : Укр.
видавнича спілка. 1954. 56 с.
Щербаківський В. Українське мистецтво. Вибрані неопубліковані праці. Київ:
Либідь, 1995. 288 с.
Щербаківський Д. М. Т. Біляшівський і українське мистецтво. «*Записки
історично-філологічного відділу ВУАН*». 1926. Київ: друкарня Української
Академії Наук. Т. 9. С.38-53
Geddes P. Industrial Exhibitions and Modern Progress. London. 1887. 56 с.

Періодичні видання

Археологічний літопис Південної Росії. 1899. Київ Т. 1 261с.;
Археологічний літопис Південної Росії. 1900. Київ Т. 2 273с.;
Археологічний літопис Південної Росії. 1901. Київ Т. 3 264с.;
Археологічний літопис Південної Росії. 1903. Київ Т. 1-6. 418с.;
Археологічний літопис Південної Росії. 1904. Київ Т. 1-6 236с.;
Калиновський Г. Сто семь лет южно-русской этнографии. «*Київська
старовина*». 1884. Т. 8, № 3. С. 505–507.
Київське "кустарное общество". *Рада*. 1908. 8 лип.
Кустарна виставка (реклама). *Громадська думка*. 1906. 25 лют.
Кустарна виставка (реклама). *Громадська думка*. 1906. 28 берез.
Павловський М. Перша київська етнографічна вистава. *Нова громада*. 1906. №
3. С. 92-95

2. Література

Монографії

Андрощук Ф.О. Музей і національний проект. Київ: Національний музей
історії України. 2024. 288 с.
Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій. Київ : Либідь, 1994. 319 с.

Федорова Л.Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні: 1870—1910-і рр. Київ. 2013. 373 с.

Статті

Алексушин Г. Виставки Російської Імперії як інструмент розвитку туризму. *Вісник індустрії гостинності*. 2022. № 11. С. 12-17

Карташова М.В. До питання терміну «кустарная промышленность» в історичній літературі. *II Наукові читання пам'яті професора В.И.Бовикіна*, Московський державний університет імені М.В.Ломоносова, 31 січ. 2007 р. 2007. С.1-6

Водотика Т.С.. Соціальна ціна та соціальна відповідальність: підприємницька благодійність у другій половині ХІХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: Зб. наук. пр.* 2013. Вип. 22. С. 14-22

Головнєв А. Етнографія в російській академічній традиції. *Етнографія*. 2018. № 1. С. 7-39.

Данило Щербаківський про Першу південноросійську кустарну виставку: стратегія дій. *Народна творчість та етнографія*. 2007. №. 2. С. 49-58

Дідух Л. В. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні. *Краєзнавство*. 2008. Т. 1. С. 120-127

діяльність Миколи Біляшівського. *Уманська старовина*. 2022. № 9. С. 72-81

Кілієвич С. Академік М. Ф. Біляшівський – перший директор Національного музею України. *Київська старовина*. 1999. № 4. С. 80–86

Дуднік О. Українське народознавство у бібліографічних виданнях з етнографії Російської імперії (ХІХ - початок ХХ ст.).

Карташова М.В. К вопросу о термине «кустарная промышленность» в исторической литературе. *II Научные чтения памяти профессора*

Козак О. В. Зародження благодійництва в Російській імперії. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 103. С. 89-92

Коник О. О. Український патріот, думський депутат і російський «земгусар» Микола Біляшівський у 1906-1917 рр. *Історичний архів. Наукові студії: Зб.*

наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. Вип. 14. С. 52-60.

Лісовська О., Скус О. Краєзнавча, музейницька та пам'яткоохоронна Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні. Краєзнавство. 2008. № 1-4. С. 120-127.

Новіков Є. К вопросу об историографии кустарной промышленности в России. Вісник костромського університету. 2017. № 3 С.56-58

Павловський В. Данило Щербаківський (1877 - 1927). Сучасність. 1978. № 1. С.31-46

Павловський В. Пам'яті Данила Щербаківського Український історик. 1977. С.83-88

Родінова Н. Назва: Громадська та просвітницька діяльність Варвари Ханенко. Видавництво: Логос. Рік: 2014. Сторінок: С. 464-467

Станіцина, Г. О. 2010. Забуті сторінки з історії Першого міського музею в Києві (за архівними документами НА ІА НАНУ). В: Музейні читання. Матеріали наукової конференції "Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки" Київ, с. 14-30.

Федорова Л.Д. До історії національних форм музейництва: Київський художньо-промисловий і науковий музей. Сумська старовина. 2011. С. 53-70;

Ходак І. Данило Щербаківський про Першу південноросійську кустарну виставку: стратегія дій. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 2. С. 49-58

Електронні джерела

Chandler A. The Napoleonic expositions. URL: <http://www.arthurchandler.com/napoleonic-expositions> (date of access:06.04.2024)

Никітин Ю. Всероссийские кустарные выставки. URL: <https://newizv.ru/news/2008-09-11/vserossiyskie-kustarnye-vystavki-98016> (дата звернення: 06.04.2024).